

Prof. Dr. Mehmet Eröz

TÜRKİYE'DE
ALEVİLİK-BEKTÂŞİLİK

ÖTÜKEN

PROF. DR. MEHMET ERÖZ (1930-20 Haziran 1986): İstanbul Ticarî İlimler Akademisi'nden 1955'te mezun oldu. 1958'de İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsünde Yüksek lisans yaptı. Şeker Fabrikaları A.Ş' de bir süre müfettiş olarak görev aldı. 1961'de İktisat Fakültesinde Z. Fahri Fındıkoğlu'nun asistanı oldu. "Göçebe Ekonomisi ve Türk Göçebelerinde İçtimâî Organizasyon" adlı doktora teziyle, 1965 yılında sosyoloji doktoru unvanını aldı. *Marksizm, Leninizm ve Tenkidi* adlı teziyle 1971'de doçent oldu. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* adlı teziyle 1977'de profesör oldu.

Eröz, Türkiye'de disiplinler arası anlayışla, araştırma yapmanın gereğini gündeme getirmiş ve bu anlayışla saha çalışmaları yapmış Türkiye'nin yetiştirdiği ilk sosyologdur. O daha "İşletme İktisadı Enstitüsü" (1957-1958) öğrencisiyken saha çalmaları-na başlamıştır. 1965'te tamamladığı doktora tezini de "iktisat, sosyoloji, antropoloji, halk edebiyatı, kültür tarihi, dinler tarihi" gibi bilim dallarının bilgilerini kullanıp saha çalışmaları yaparak hazırlamıştır. Aslında Eröz, bütün çalışmalarında araştırmasının özelliğine göre bilimler arası bir anlayışı her zaman takip etmiştir. Haddizatında Eröz'ün çalışmalarını ve onu diğerlerinden farklı kılan da bu yöntem anlayışıdır.

Eserleri (Kitapları) (İlk baskıları esas alınmıştır.)

1. *Doğu Anadolu Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma*, Baylan Yayınları, Ankara, 1973.
2. *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayın, İstanbul, 1973.
3. *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul, 1975
4. *Marxizm-Leninizm ve Tenkidi*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1974.
5. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1977.
6. *Türk Ailesi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
7. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977.
8. *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, Doğuş Yayınları, İstanbul, 1983.

9. *Hristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983.
10. *Türk Milleti ve Türk Milliyetçiliği*, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1984.
11. *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul. 1991.
12. *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu* (B. Ögel; B. Kodaman; H. D. Yıldız; F. Kırzioğlu; A. Çay ile ortak), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1986.

Ayrıca 1961 yılından itibaren *İş ve Düşünce Dergisi*, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Türk Kültürü*, *Milli Hareket*, *Millî Işık*, *Bilgi*, *Büyük Türkiye*, *Töre*, *Bozkurt*, *Belgelerle Türk Tarihi*, *İslam Araştırmaları*, *Ticaret Odası Dergisi*, *Devlet Dergisi* gibi muhtelif dergilerle armağan kitaplarında ve toplu konferans yayınlarında birçok makalesi yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ/ 11

SÖZ BAŞI / 17

GİRİŞ

1- Alevî ve Bektâşîlerin Yaşadığı Yerler ve Sayıları.....	21
2- Alevîlik-Bektâşîlik Konusunda Yapılan Araştırmalar, Çalışmalar	30
3- Araştırma Yaptığımız Alevî-Bektâşî Köyleri.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİMLER VE MÜESSESELER

I- Alevîlik.....	41
II - Şifîlik.....	49
III - Bâtınîlik (Esotérisme)	54
IV- Hulûl, Sudur, Tecessüd, Tenâsuh Nazariyeleri	57
a) Mu'tezile ve İtîzâl.....	58
b) Hurufîlik	58
c) Noktavîlik, Hayderîlik, Kalenderîlik.....	60
ç) Mücessime, Müşebbihe	61
V - Bektâşîlik.....	63
1 - Hacı Bektaş Devresi	64
2 - Balım Sultan Devresi	72
VI- Kızılbaşlık.....	92
1 - Kızılbaşlık Teriminin Manâsı	93
2 - Kızılbaş İnanç, Gelenek, Görenek ve Tôresi	101
a) Kısa Tarihçe	101
b) Âyin-i Cem Teriminin Manâsı.....	109
c) Cem (Toplantı) Geleneğinin Yürütülmesi ve Kızılbaş Cemiyetinde İçtimaî Hayat.....	118
3- Cemle İlgili Âdetler, Terimler	156

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLER, SİSTEMLER, CEREYANLAR VE ALEVİLİK - BEKTÂŞİLİK

I- Müslümanlık ve Alevîlik-Bektâşîlik.....	167
II- Alevîlik-Bektâşîlik ve Hristiyanlık	199
III- Alevîlik-Bektâşîlik ve Masonluk-Musevîlik	209
IV - Alevîlik-Bektâşîlik ve Tasavvuf, Hurufîlik	214

1 - Tasavvuf ve Tesirleri.....	214
A - Vahdet-i Vücûd	217
B- Vahdet-i Şühûd.....	222
C- Tasavvufun Alevîlik ve Bektâşîliğe Tesiri	226
a) Yaradılışın Manâsı	230
b) Gökteki Nûr ve Tecellîsi, Ortaya Çıkışı.....	239
c) Devriyye Nazariyesi ve Alevîlik-Bektâşîlikteki Yeri.....	264
2 - Hurufîlik ve Alevîliğe-Bektâşîliğe Tesiri	272

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜ VE ESKİ TÜRK DİNİ İLE

ALEVİLİK - BEKTÂŞİLİK ARASINDAKİ MÜNASEBET

I- Kam, Dede, Baba.....	289
a) Kam, Dede ve Baba Seçilme Töreni.....	291
b) Kam (Şaman, Baksı), Dede ve Baba'nın Giyim Kuşamı	298
c) Kam'ların Hayır Dua'sı, Dedelerin ve Babaların Hayırlı'sı, Gülbak'i.....	310
II- Âyin-i Cem ile Kamlık Dini Âyinleri Arasındaki Benzerlik	316
1) Gizli Cemiyet ve Sır	316
a) Gizli Cemiyet Üyeliği	316
b) Türk Aile Ahlâkı.....	321
2- Kurbanlı Âyinler, Törenler	326
a) Tanrılar İçin Kesilen Kurbanlar.....	326
b) Tolu - Dolu - Kurban	326
c) Kansız Kurban ve Kurban Tıglama	327
ç) Kurban Kemîğinin Kırılmaması.....	331
d) Kurban Etinin Hazırlanması ve Pay Edilmesi	334
e) Şölen-Âyin-i Cem	337
f) Atalar İçin Kesilen Kurbanlar ve Atalar Kültü	358
g) Bahar Bayramları.....	387
III- Yer-su Kültü.....	397
IV- Gök Kültü	411
V- Yeraltı ruhları, Tamu (Cehennem), Uçmağ (Cennet)	429
VI - Uğurlu ve Uğursuz Hayvanlar ve İnsanın Hayvan Suretine Bürünmesi İnancı	432
Çeşitli Totem Hayvanları.....	452
Sonsöz	455
Faydalandığımız Kaynaklar.....	461
Dizin.....	470

*Kendisine çok şey borçlu olduğum
Rahmetli Hocam
Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun
aziz hatırasına*

ÖN SÖZ

ÜLKEMİZE birlik ve dirlik getirmesi dileğiyle, Türk ilim dünyasına sunduğumuz bu eser, otuz beş yıllık bir arzunun ve on beş yıllık bir fikir çilesinin ürünüdür. Gerçekten, otuz beş yıl kadar önce çocukluğumun en tatlı günlerini geçirdiğim, Aydın ilinin Yeniköy'ü ile Gümüş köyleri arasındaki incir bahçemize misafir olarak Tekke köyü'nden gelen Tahtacılar (Kızılbaş Türkmenler), bu eserin ilk tohumlarının atılmasına ve filiz vermesine sebep olmuşlardır. Tabiatın gönüllere coşkunluk veren güzellikleri ortasında, uzun sakallı, “Abdal” adı verilen dilencilere, “Hızır” gözüyle bakarak, rahmetli anacığının cömert ellerinden alıp saygıyla yiyecek sunarak, mutluluğun doruğuna erdiğim o demlerde, güleç yüzlü, temiz kalpli Tahtacılar bize misafir gelirdi. Ana tarafından dedem olan, Akkuşoğlu Hasan Hüseyin Ağa, onları hoş tutarmış. Hem adına, hem şahsına sevgi duyarlarmış. Çok sevdiği bir incir fidanı dibinde abdest alan ve beş vaktini geçirmeyen dedemin din konusundaki müsamahakârlığı, aile çevremizde, hısımlarımızda da devam ettiğiinden Tahtacılar, ayaklarını kesmemiş, misafirlğe, komşuluğa devam etmişlerdir. Gerek onlar hakkında, gerek ilçemize pazardan pazara gelen Asıtepe Tahtacıları ve Sofular köyü Çetmileri (Çepnileri) hakkında, köy ve kasaba çevrelerinde duyduğum sözler, çocuk kafamda çözülmesi çok güç olan meselelerin düğümlenmesine yol açıyordu. Halkın asırlar öncesinden gelme kanaati, bu Kızılbaş Alevîlerin ahlâk bakımından düşük olduğu ve Müslümanlığın biraz dışarısında buldukları merkezinde idi. Bu iki mühim noktayı,

çocukluğuma rağmen kısmen kavrayabilmişim. Ancak bunu bir türlü kabul edemiyordum. Benim bildiğim, gördüğüm, aynı sofrada yemek yediğim bu temiz Türkmenlerin kötü olmasına imkân yoktu. İçimi kemiren bir şüphe ateşi, doymak bilmez bir öğrenme arzusu ile yanıyordum. Kafamda büyük bir sorgu sual çengeli düğümlenmişti. İşte bu eserin ilk temel taşları, böyle bir ruh halinin harcı ile doldurulmuştu.

Yıllar heyecan yüklü bu düşünce kırıntılarını, şuurulu birer fikir yumağı haline çevirdi. Okumaya, yorulmak bilmez bir gayretle okumaya başladım. Arada fırsat düştükçe Alevî köylerine araştırma yapmak, onları yakından tanımak için koşuyordum; içimin en arı ve duru sesi, yakınındaki komşu Sünnî köyüne küs denebilecek durumda olan bu köylüleri bir anda büyülüyor, yılların tanışıklığına sahip imişizcesine, bize karşı çok sıcak ilgi gösteriyor, çok candan davranıyorlardı. Bu sözler, anlatılması çok uzun olan, nice tecrübenin ve müşahedenin satırlarda görünebilen küçücük bir gölgesidir.

Çeşitli toplantılarda yaptığımız konuşmalar tasvip görüyordu. Bu konudaki ilk dişe dokunur yazımız, *İş ve Düşünce* dergisinin Haziran 1964 tarihli, 247'nci sayısında çıkmıştır. O yıl içinde, *Ötüken* dergisinde de bir yazımız çıkmıştır. Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili daha derli toplu yazılarımız, 1966'da, *Cem ve Yol* dergilerinde yayınlanmıştır. *Cem*deki yazılarımız Alevî çevrelerinde, *Yol*'daki yazılarımız ilim çevrelerinde çok müspet karşılandı. Galiba *Son Havadis* gazetesinde Yusuf Fahir Baba, bizim yazılarımızı takdir ettiğini söylüyordu. Sadece, *Ehl-i Beyt Yolu* dergisi, *Ceme* ve dolayısıyla bize, sözde Alevilik adına seviyesiz bir hücumda bulundu. Bunun üzerine, *Cem* dergisi, bizim yazı dizimize son verdi ve yaz sığağında durup dinlenmeden hazırladığımız ve daktilo parası ödediğimiz bir tomar yazıyı, bizim müsaademizi almaksızın Edebiyat Fakültesinde mezuniyet tezi hazırlayacaklarını söyleyen Alevî gençlere teslim etti. Bunun aslını, esasını bir türlü öğrenemedik. *Yol* dergisi, sıkıntılı günlerimizde biraz ferahlık getiren bir telif ücreti ödemişti. Fakat yazılarımızın aynı zamanda *Cemde* de çıktığını öğrenince, oradan da telif ücreti alıyoruz sanarak yazı dizisine son verdi.

Yazılarımız Alevî çevrelerinde çok iyi karşılanmıştı. Bunu birçok vesile ve karşılaşmalarla, tanışmalarla öğrendik. Okumuş çevrelerinde de, ufak tefek tenkit ve beğenmeyişin dışında, iyi karşılanmıştı. Bu yazılarımızın yayınlanışından birkaç ay sonra, *Vatan* gazetesinde, “Yaşayan Alevilik” adıyla bir yazı dizisi çıkmaya başladı. Kırıkkale'nin Hasandede Köyündeki araştırmalara dayandığı belirtilen bu yazı dizisinde, bizim müracaat ettiğimiz bütün kaynaklara atıfta bulunuluyor, fakat bizden bir kelime ile bile bahsedilmiyordu. Eskilerin deyimiyle bu bir, “ârifane tecahül” mü idi, yoksa gerçekten bizim yazılarımız gözden mi kaçmıştı? Hele, sadece Tahtacılarca söylenen, Anadolu Alevilerinin kullanmadığı, bizim yazılarımızda açıklanmış olan “iç-kurban, dış kurban” terimlerinin, Hasandede Köyünde kullanılıyormuş gibi gösterilmesine ne demeli idi? Gene eskilerin deyimi ile, bu bir “intihal” mi, yoksa bir “tevarüt” mü idi? Biz iyi niyetle, ikincisine yoruyoruz.

Onbeş yıldır, esas meslekî çalışmalarımız arasında ilerletmeye, tamamlamağa çalıştığımız bu eser, mükemmellikten çok uzaktır. Okunması gerekenin yarısını ancak okuyabildik ve yapılması gereken saha araştırmasının ancak dörtte birini yapabildik. Fakat meselenin beklemeğe tahammülü yoktur. Türkiye'nin her yerinden gelen haberler ve milliyetçi gençlerin, vatansever aydınların ısrarlı teşvik ve zorlamaları karşısında, eserin bu haliyle çıkması bir zaruret oldu. Eksiklerini zamanla, diğer basımlarında tamamlamayı umuyoruz.

Kısır görüşülerin hücumlarına maruz kalması akla gelebilen bu eserin basımını kendimiz üzerimize alıyoruz. Bir müesseseye, bir kuruluşa zarar vermektense, hücumları bizzat göğüslemeğe razıyız. Zaten buna yıllardır katlandık. İlk serzenişli sitem, rahmetli babam *Serçinli Ali Efendi*'den gelmişti. Memlekete gittiğimizde bizi ziyarete gelen Tahtacıları görerek, acı ve manalı bir gülüşle: “Alevîler bizim Mehmed'i Dede yapmışlar” demişti. Bu sitem çok ağırımaya gitmiş ve “Baba, ben Sünnî Türklerle Alevî Türkleri kaynaştırmağa çalışıyorum. Dâvamı sana anlatamazsam, kime anlatabilirim? Beni kim anlar?” diye yakınmıştım. Dinine çok bağlı olan, beş vakit namazını geçirmeyen rahmetli

babam, ondan sonra bana takılmamış ve dâvâmı anlayışla karşılamıştı.

Bütün eksikliklerine rağmen; kitabımızın, kanayan bir yara ya merhem olacağını umuyoruz. Sünnî Türklerle Alevî Türklerin birbirini sevmesine, kaynaşmasına bu eserin ufak bir yardımı dokunursa, kendimizi bahtiyar sayacağız. Bazı inanışlarına rağmen, ahlâk bakımından çok dürüst olan Alevî ve Bektâşîleri, temize çıkarabilir ve Türk milletinin bir parçası olduklarını, İslâm ümmetinden sayılmaları gerektiğini anlatabilsek ne mutlu bize. Böylece, tatil ve bayram, yaz ve kış dinlemeden, yıllar süren yoğun çalışmamızın yarattığı zihnî yorgunluk gidecektir.

Çeşitli yardımlarını gördüğümüz ve burada isimlerini saymaya imkân bulamadığımız pek çok kimseye kalbî teşekkürlerimizi sunarken, bu âlemden göçmüş olanlarına da Tanrı'dan rahmet dileriz.

Mehmet Eröz

İstanbul, 23 Aralık 1976

ESER HAKKINDAKİ KANAATİM

Eser hakkındaki kanaatim.
Süphesiz, örf ve adetlele in-
miş ve itikata taalluk cyleyen
hususlarda, gelenek ve
göreneklele, Alevilik usul
ve kurallarının uygulan-
masında, Alevilik erkam
hususunda yazılı bir kitap
mevcud olmadıgından yörele-
re göre ufak tefek ^{çok} büyük
~~Değişim~~ değişim farklılaşma-
ları pek doğaldır.

Yazar eserini daha çok
tahtacı ve çepnilerdeki
görüşü ve müşahadesi üzerine
yazmıştır. Onadaha Alevili-
gini yerinde ve bileninden
tebrik ederek yazmış olsa
idi daha çok iyi olurdu.

Bu eser bugüne kadar yazılmış
eserlerin en ilmi ve gerçek olanı-
dır. Yazarını saygıyla anarım.

**M. NACİ ORHAN DEDE'NİN
ESER HAKKINDAKİ YORUMU**

Şüphesiz örf ve adetlerle
inanış ve itikada taalluk eyleyen hususlarda,
gelenek ve göreneklerle,
Alevilik usul ve kurallarının uygulanmasında,
Alevilik erkânı hususunda yazılı bir kitap mevcut olmadığından
yörelere göre ufak tefek veya
büyük küçük değişim farklılaşmaları pek doğaldır.

Yazar eserini daha çok
Tahtacı ve Çepnilerdeki görgü ve müşahedesi üzerine yazmıştır.
Anadolu Aleviliğini yerinde ve bileninden
tetkik ederek yazmış olsa idi daha çok iyi olurdu.
Bu eser bu güne kadar yazılmış eserlerin
en ilmî ve gerçek olanıdır. Yazarını saygıyla anırım.

Av. Muharrem Naci Orhan (Dede)

SÖZ BAŞI

RAHMETLİ ERÖZ hocanın *Türkiye’de Alevîlik, Bektaşîlik* adlı eseri 1977 yılında profesörlük takdim tezi (konu hakkında Türkiye’de ilk ve son takdim tezi) olarak sunulsa da, konu hocanın gençliğinde dikkatini çekmiştir. Bu nedenle de yüksek lisans yapmaya başladığı yıldan itibaren özelde Söke, genelde Aydın ve Ege Alevîliği-Bektaşîliği konusunda araştırmalar yapmaya başlıyor ve ilk yazısını Haziran 1964’de yazıyor.

O tarihlerde bu konularda yazı yazmak veya araştırma yapmak günümüzdeki şartlardan hayli zordur. Hatta en yakınınızdakiler dahi size farklı bakabilmektedir. Mesela bu konuda hocaya doğrudan gelen ilk tepki babasından olmuştur. O bu konuyu kendi “Önsöz”ünde şöyle ifade eder: “*Rahmetli babam Serçinli Ali Efendi memlekete gittiğimizde bizi ziyarete gelen Tahtacıları görerek, acı ve mânâlı bir gülüşle: ‘Alevîler bizim Mehmed’i Dede yapmışlar’ demişti*” diye yazmıştır.

Günümüzde böyle sıkıntılar ortadan kalkmış olmakla beraber konunun sağlıklı değerlendirildiğini söylemek hayli zor. Çünkü bazı olumlu çalışmaların yanında bir hayli de farklı bir Alevîlik-Bektaşîlik icat etme peşinde olanlar ortaya çıkmıştır. Mesela bazı eserlerde “Alevîlik-Bektaşîlik Kürt halkının icat ettiği bir inanç”, “Alisiz Alevîlik”, “Alevîlik-Bektaşîlik Anadolu’da yaşayan eski inançların bir sentezi” ve buna benzer ifadelerle mesele başka yönlere çekilmeye çalışılmaktadır. Yani bazıları “Alevîlik-Bektaşîlik inanç sitemini anlamak yerine başka bir “Alevîlik-Bektaşîlik” icat etmeye çalışmaktadırlar.

Hocanın yazdığı önsüzün tarihi 23 Aralık 1976 olduğuna göre eserinin 1977’in ilk aylarında yayınlanmış olduğunu düşünüyoruz. Kitabın basılmasından sonra, hocanın konuyla ilgili bazı insanlara eserinden gönderdiğini de rahmetli Muharrem Naci Orhan Dede’den geri gelen kitaba düştüğü şu nottan öğreniyoruz. “*Tashih için kullanılacak -1 Temmuz 1977- Dede tashih yapmış.*”

Eröz hocanın erken ölümü nedeniyle söz konusu kitabın ikinci baskısının yapıldığı (Prof. Dr. Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîlik*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990) nüshada M. Naci Orhan Dede’nin notları ilave edilmediği gibi hocanın bizzat yaptığı tashihler de dikkate alınmamıştır. Elinizdeki eserde ise De-

de'nin notları ile hocanın yaptığı düzeltiler ilave edilmiş ve bir de dizin eklenmiştir. Dede'nin bazı notları, konuyla ilgili olan bazıların hoşuna gitmeyebilir. Ancak her iki rahmetlinin hatıralarına saygıdan dolayı Dede'nin notlarına müdahale edilmemiştir.

Bilindiği gibi sayıları az da olsa bazı çevrelerce hocanın bu eserinin ilmî kaygılardan ziyade siyasi kaygılarla yazıldığı anlamında sözlü eleştiriler (keşke eleştiriler yazılı yapılsa) yapılmaktadır. Bu eleştirilere M. Naci Dede'nin yazdıklarının en güzel cevap olacağı düşüncesiyle el yazısıyla yazdığı metni kitaba koymayı uygun bulduk. Dede “*Eser Hakkındaki Kanaatim*” diye başlayan yazısında şöyle demektedir:

“Yazar eserini daha çok Tahtacı ve Çepnilerdeki görgü ve müşahedesi üzerine yazmıştır. Anadolu Aleviliğini yerinde ve bileninden tetkik ederek yazmış olsa idi daha çok iyi olurdu. Bu eser bu güne kadar yazılmış eserlerin en ilmî ve gerçek olanıdır. Yazarını saygıyla anarım” (Av. Muharrem Naci Orhan, Dede).

Dede'nin işaret ettiği hususun genel olarak Çepniler ve Tahtacılarla sınırlı olduğunun hoca da farkındadır. Çünkü şu ifadeler hocanıdır:

“On beş yıldır, esas meslekî çalışmalarımız arasında ilerletmeğe, tamamlamağa çalıştığımız bu eser, mükemmellikten çok uzaktır. Okunması gerekenin yarısını ancak okuyabildik ve yapılması gereken saha araştırmasının ancak dörtte birini yapabildik. Fakat meselenin beklemeğe tahammülü yoktur.”

Takdir edersiniz ki saha çalışması hem maliyet hem de zaman açısından en zahmetli araştırmadır. Bu nedenle saha araştırması yapanlar, genel olarak tatillerini veya konferansları iyi değerlendirmek zorundadır. Eröz hoca da Egeli olduğu için doğal olarak bölgesi hakkında daha çok araştırma yapmıştır. Ancak Doğu ve İç Anadolu Aleviliği-Bektaşılığı hakkında da çalışmalar yaptığını biliyorduk. Ancak erken vefatı o çalışmaların yarım kalmasına neden oldu.

Mustafa Aksoy
Haziran 2014

GİRİŞ

I- Alevî ve Bektâşîlerin Yaşadığı Yerler ve Sayıları

OSMANLI TÜRKLERİ, Rumeli'de ülkeler fetheder, yerler alırken, buralara Bektâşîlik ve Alevîliği de yaymışlardı. Bu iş, bir yandan misyoner dervişlerin tesiri ile olurken, diğer yandan oralara göç ettirilen Kızılbaş Türkmen oymaklarının tesiri ile meydana gelmişti.¹ Böylece, Alevîlik ve Bektâşîlik, Arnavutluk ve Yugoslavya'ya kadar bütün Rumeli'ye yayılmıştı. İran'da da Kızılbaş Türkmen oymakları mevcut idi. Onlardan başka, Şîî olan İran Azerbaycan'ı Türkleri vardır ki, bunlar inceleme konusu ettiğimiz gruplardan başka bir nitelik arz ederler. İran'daki, Suriye, Lübnan, Hindistan'daki çeşitli Alevî zümreleri, müfrit, aşırı Şîîliği (*gulât*) temsil ettikleri ve Türklüğün, Türkiye'nin dışında oldukları için incelememizin dışında kalıyor.

Rumeli ve İran Türklüğü Alevîlik ve Bektâşîliğine, yer yer atıflar yapmakla beraber, esas inceleme konumuzu Türkiye'deki Alevî ve Bektâşî zümreleri teşkil edecektir.

Türkiye'de Bektâşîler, şehirlerde ve Hacı Bektaş ilçesine yakın köylerde oturmaktadırlar. Kızılbaş-Alevî zümrelerini ise, birkaç grupta incelemek mümkündür. Önce, Edirne-Kırklareli çevresi/Kızılbaş ve Bektâşîleri, ikincisi,

¹ Bu konuda geniş bilgi için, Ömer Lûtfî Barkan'ın, *İktisat Fakültesi* mecmualarında çıkan makalelerine bakınız.

Balikesir'den Muğla'ya, oradan Adana, Hatay ve kısmen Maraş'a kadar uzanan dağlar üzerinde ve dağ eteklerinde yaşayan "Tahtacılar" (Kızılbaş Türkmenler); üçüncüsü, Balikesir ile Aydın arasında toplu halde bulunan ve Rize-Trabzon dağlarında seyrek olarak rastlanan, "Çetmi" (Çepni) köyleri. Karadeniz Çepnileri, hemen tamamen Sünnîleşmiş bulunmaktadır. Batı Anadolu Çepnileri ise, tamamen Alevî olup, "Çetmi" adıyla anılmaktadır. Ordu-Sinop arasındaki dağlarda, Çepni bakiyesi olması muhtemel olan, "Nalçı"lar yaşamakta imiş. Sivas çevresinde, "Sıraç" adıyla anılan Alevîler ve Sivas'ın Kangal'ına bağlı köylerde, kağrı arabasının ağaçlarını yapan Alevîlere, galiba "Kağrı" veya "Arabacı" denilmektedir. Kuzey Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'daki Alevî-Kızılbaş zümreleri, çok önceleri toprağa yerleşmiş, köyler kurmuş cemaatlerdir.

Görüldüğü üzere, Edirne'den Kars'a kadar Türkiye'nin her kent ve köyünde Alevî ve Bektâşîlere rastlamaktayız. Bunların dağılışı hakkında çok kısa bilgi verelim.

Rumeli'deki Kızılbaş oymakları arasında tanınmışlarından biri, "Amuca" oymağı veya kabilesidir.

"Amuca kabilesi en evvel şimdiki Bulgaristan'ın Türkiye sınırı civarında bulunan 'Belören' ve 'Gaibler' ve Türkiye'nin yine şimdiki Bulgaristan sınırı başında olan 'Ahmedler', 'Topçular' ve 'Karaabalar' köyleri'nde meskûn iken nüfuslarının artması üzerine Bulgaristan üzerindeki 'Dikence', 'Bokluca' ve 'Gündüzlü' köyleri'ni kurmuşlar ve ondokuzuncu asrın nihayetlerinden başlayarak yirminci asrın ilk yıllarına doğru hepsi birden Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bugün, bu kabile ahalisi, Kırklareli vilâyetinde 'Kofçagaz' nahiyesinin 'Ahmedler', 'Topçular', 'Tatlıpınar', 'Peyço', 'Malkoçlar', 'Yukarıkanara', 'Aşağıkanara', 'Kocatarla', 'Devletiağaç', 'Ahlatlı' köyleri'yle, Dere-

köy nahiyesinin Yürüklerbayırı ve Düzorman köyleri'nde kâmilen, aynı nahiyenin Kapaklı ve Kuruköy adındaki köylerinde kısmen, Üsküp nahiyesinin Kızılıkdere köyü ile Pınarhisar nahiyesinin Karıncak, Deveçatağı, Babaeski kazası'nın Osmaniye, Lüleburgaz kazası'nın Çeşmekolu, Yenitaşlı, Eskitaşlı, Omurca ve Bedir köyleri'nde kâmilen, Tekirdağ Vilâyetinin merkez kazasına bağlı Kılaguzlu köyü ile Hayrabolu kazası'nın Arzulu köyü'nde kâmilen meskûn bulunup, bu kabile efradı bu suretle yirmibeş köyde, iki bin haneyi mütecaviz ve takriben onbeş bin nüfusa maliktir.”²

Edirne'nin Meriç'ine bağlı, Nasuhbey ve Umurca köyleri halkı, başka koldan gelmektedir ki, bunu ileride açıklayacağız.

Çepni³ veya şimdi söylenilen şekli ile Çetmilere gelince, bunlardan Hacı Bektaş Veli'nin *Vilâyetname*'sinde bahsedilmektedir.⁴ Hacı Bektaş, Çepnilere bağlı bir oymağa misafir olmuş ve orada yerleşmiştir. Burası, o günkü adıyla Sulucakarahöyük idi. Bugünkü adı, Hacıbektaş'tır. Tarihî kayıtlara uygun şekildeki şifahî rivayetleri, Balıkesir Çetmilerinden dinledik. Fuad Köprülü, Çepniler hakkında şu zengin tarihî bilgiyi veriyor:

“Oğuzların ‘Üçok’ kısmına mensup olan ‘Çepniler, an'aneye göre, ‘Gökhan'ın dördüncü oğlu ‘Çepni'den türemişlerdir. (Divanü Lügati't-Türk, Cami'ü't-Tevârih, Tarih-i

² A. Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1966, s. XX-VII; Vâhid Lûtfi Salcı, “Trakya'da Türk Kabileleri, I; “Amuca Kabilesi”, *Türk Amacı*, yıl: 1 İkincikânun, Sayı 7, s. 311-315. 1943

³ Kağu (veya Kağrı) ve Çepni iki boy. Kağrı ve Çepni Harzemîler'de etkili olmuş iki boydur. Kağrı 1) Tunceli havalisine, 2) Adıyaman havalisine yerleşir. Çepni Muğla-Denizli havalisine (Denizli-Yatağan) yerleşirler. [M. Naci Orhan Dede'nin Notu]

⁴ Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetname*, s. 113.

Oğuz ve Türkân gibi ilk menbalara nazaran)... *Ebulgazi Reşideddin'e istinaden, 'kahraman' manasını vermiştir* (1824 Kazan tab'ı, s. 19). İşte bu manalara nazaran, kelimenin 'çapmak' aslından geldiği kabul olunabilir. (Mahmud Kaşgarî). Bu eski Oğuz boylarının daha birtakım talî şubelere ayrıldığını söylemekle beraber, (Divanü Lûgati't-Türk, C. 1, s. 57), maalesef 'Çepni'lerin bu eski şubeleri hakkında hiçbir malûmatımız yoktur. Damgalarının şekli Divanü Lûgat'te ve Cami'ü't-Tevârih'te tespit edilmiştir.

Çepnilerin Garb'a muhaceretleri, Selçukîlerin ilk Anadolu istilâsı zamanındadır. Bunların bir kısmı, iptida Gârbî Anadolu'ya gelerek 'Paflagonya' havalisine ve Trabzon İmparatorluğu hudutlarına yerleştirilmiş ve bilhassa 'Sinop'un Selçukîler tarafından zaptı üzerine, onlardan bir uç teşkil edilmişti. Hicrî 676'da Trabzon İmparatoru'nun Sinop'a hücumu üzerine 'Çepnilerin bu hücumu kemal-i muvaffakiyetle mukabele ettiklerini biliyoruz (Houtsma, Selçukî Metinleri, C. 4, s. 333). Tarihî bir vesika olmak üzere kıymeti bence artık her türlü şüpheden vares-te olan Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi'nde Çepnilerin herhalde bu tarihten epey evvel oralara geldiğini gösteren sarih bir ifade vardır. (Hususî kütüphanemizdeki Velâyetnâme nüshası, varak 36). Anadolu'da İslâmiyet adlı eserimizde izah ettiğimiz veçhile bunlar, meşhur 'Baba İshak' taraftarları tarafından neşredilen 'Babaî-Batınî' akidelerini, en nihayet hicrî yedinci asrın ortalarında kabul ettiler (Anadolu'da İslâmiyet, s. 63); 662'de 'Sarı Saltuk' maiyetinde 'Dobruca'ya geçerek, muahharen 'Karesioğlu İsa Beğ' zamanında tekrar Anadolu'ya dönen bu Kızılbaş Türkmenler arasında, 'Çepnilerin ekseriyeti teşkil ettiği kanaatindeyiz (Anadolu'da İslâmiyet, s. 61-63). (Balıkesir-İzmir çevresinde yaşayan Çepniler, bunların torunudur.)... Bu Çepniler, bu asır esnasında artık tamamıyla 'Kızılbaş'

olmuşlardır... Trabzon İmparatorluğunun 'Fatih' tarafından imhasına kadar 'Çepniler' mütemadî surette, imkân buldukça Şark'a doğru sarkmaktan ve bu zayıf Hristiyan devleti sahasında kendilerine bir vasıta-i intifa aramaktan geri durmadılar. Sekizinci asırda Candar-oğullarının ordularında da kısmen hizmet ettikleri kolaylıkla kabul olunabilir. Trabzon Fethi'ni müteakip o havalide Türk-İslâm ekseriyetinin temini maksadıyla Fatih tarafından oraya nakl ve iskân edilen bir kısım halkdan maada oradaki Türk ekseriyetini bunlar teşkil ediyordu. Hâlâ bugün Giresun, Tirebolu, Görele, Büyükliman yani Vakfikebir havalisinde yaşayan 'Çepniler' işte bunlardır. Bunlar bir taraftan hocaların, diğer taraftan onların nüfuzuna tâbi bulunan sünniyülmezheb beğlerinin nüfuzuyla, eski Kızılbaşlığı bırakmışlardır; ancak bu saydığımız kazaların haricî tesirattan azamî derecede mahfuz yüksek köylerinde, hâlâ Kızılbaşlık bakıyelerine tesadüf edilmektedir."⁵

Trabzonlu, Ömer Bayezid oğlu Mehmed Âşık, 1005 yılında (1589'larda) yazdığı eserinde, Fatih Sultan Mehmed Han'ın, Trabzon'u aldıktan sonra, buralara pek çok Türkmen oymağı yerleştirdiğini, bunlar arasında Çepnilerin büyük bir kalabalık teşkil ettiğini kaydeder.⁶ Trabzonlu Hamamîzade İhsan Bey, *Trabzon Tarihi* isimli eserinde, Tirebolu havalisinde, 'Çiğil', 'Eymür' ve 'Üregir' isimli köylerin varlığından bahsetmektedir. Bunu nakleden Köprülü, Kalkondil'e dayanan Babinger'den Çepniler hakkında bilgi veriyor. Buna göre, milâdî onbeşinci asırda Çepniler, Amasra'ya kadar uzanan büyük bir saha üzerine yayılmış-

⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, İstanbul, 1925, s. 206-208. Bu konuda ayrıca, Köprülü'nün *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adlı eserine ve Faruk Sümer'in *Oğuzlar'*ına bakınız.

⁶ Köprülüzade, aynı makale, s. 208.

lardı. Kâtip Çelebi, *Cihannüma*'sında, 'Canik Eyaleti'nden bahsederken, burada çok sayıda Kızılbaş Türkmen olduğunu söylüyor ki,⁷ bunların içinde epeyce Çepni olmalıdır.⁸

Abdülkadir İnan, bu çevrede yaptığı gezilere ve araştırmalara dayanarak Çepniler hakkında şu bilgiyi verir:

“Görel'e yakın yukarı tarafta 'Oğuz' köyü vardır. Burasının ahalisine 'Çipni' diyorlar. Rize havalisinde de bazı köylüler kendilerini 'Çipni' addederler. Vakfikebir'de (Trabzon) yirmi dokuz köy 'Çipni' vardır. Vakfikebir ve Pulatane mıntakasındaki Çipniler halis Oğuz grubuna mensup olsalar gerektir. Oğuz, Türkelli isimleri de bunu gösteriyor. Çipnilerin işgal ettiği mıntaka 'Akhisar' berisinden başlar ve Garb'a doğru uzanır. Ünye⁹ havalisi de Çipnilerden ibaret olsa gerektir. Buralarda hristiyan köylerinin isimleri bile Türkçedir. Of etrafı da kendilerini Çepni addederler.”¹⁰

“Balıkesir tarafındaki 'Çepni'ler tamamen Alevî oldukları halde, Trabzon taraflarında Harşit Deresi boyundaki Çepni köylüleri külliye Alevîliği unutmuslardır. Eski tarihler bunları Türkmen diye gösterdikleri halde, bunlar kendilerine 'Yörük' derler. Sünnî Çepnilerde ise Yörük tâbiri de yoktur.”¹¹

Sünnîleşmiş ve halen Alevî olan Çepniler hakkında bu tarihî bilgiyi verdikten sonra, diğer mühim bir grup olan “Tahtacılar”a geçebiliriz. Tahtacılar, Batı Anadolu ve Güney Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, ormanlık yerlerinde

⁷ Aynı yerde.

⁸ *Canik havalisi Alavîlerinin pek çoğu İmam Zeynel Abidin Ocağı'na bağlıdır. [M. Naci Orhan Dede'nin Notu]*

⁹ *Canik mıntakası kısmen Ünye'ye bağlıdır. [M. Naci Orhan Dede'nin Notu]*

¹⁰ Abdülkadir İnan, *Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor*, İstanbul, 1930, s. 56.

¹¹ Yusuf Ziya Yörükân, “Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikatları ve Âdetleri”, *Hayat mecmuası*, C. 3, S. 56, 1927, s. 18.

kereste işi ile uğraştıklarından ötürü bu adı almışlardır. Bir meslek adı olan Tahtacılık, zamanla bir mezhep zümresini de ifade eder olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında, Tahtacıların toprağa yerleştirilmeleri ile ilgili pek çok vesika mevcuttur. Bunlardan sadece birini nakledeyim. 1126 tarihli (1710'lar) bir fermanla, “Yörükân taifesinden Çıblaklı ve Çaylaklı” oymaklarının Kıbrıs'a sürgün edildikleri, fakat bunların bir kısmının gemi kaptanlarını öldürerek, geri kaçtıkları ve Aydın, Menteşe, Teke dağlarına sığındıkları kaydedilmekte ve başka bir fermanla da bu sürgünden vazgeçildiği anlatılmaktadır.¹² Adı geçen bu oymaklar, Tahtacı oymaklarıdır. Kayıtlarda “Yörük” oldukları açıkça belirtilirken Tahtacılar, kendilerine “Türkmen” derler. Tahtacılar, kendi içlerinden yetişen bir araştırmacının verdiği bilgiye göre, “belli başlı şu beş büyük kısımda toplanırlar: Çaylaklar, Enseliler, Cingözler, Aydınlılar, Üsküfler. Çaylaklar 6 koldur: Eseli, Elemeti, Danabaş, Yağdı, Göğceli, Hay... Çaylaklar sülâlesinden, Isparta'da altmış aile oturmaktadır. Adana ili merkezinde dağınık halde, Kozan ilçesinin İmamoğlu nahiyesine bağlı Akkaşa çiftliği, Mersin ili merkezinde dağınık halde, Isparta'da Turan Mahallesi, Burdur'da Yukarı Mahalle, Antalya ilinde dağınık halde, Finike ilçesi merkezde bir iki aile ve Gökbük, Hızırkâhya, Baymak köyleri. Muğla'da dağınık halde, Köyceğiz kazasında bir kısım, Ortaca köyü, Çakallık köyü (Çaylak tek tük). Denizli'de bir iki aile, Akkonak köyü ve Acıpayam ilçesinde bir mahalle, Aydın'da Yılmaz ve Alamut köyleri, Çine ilçesine bağlı Madran köyü, ayrıca bu sülâleden, Koşarlı ve Rumalanı köyleri'nde de olduğu söyleniyor. Manisa Salihli¹³ ilçesine bağlı Kasaba, Albayrak, Şehirli köyleri, Akhisar'a bağlı Gebeçinar ve Gubaşdere köyleri, Bergama ilçesine bağlı Yerli ve Kapıkaya köyleri, Balıkesir'in Türkeli

¹² Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1930, s. 148, 151.

¹³ *Salihli'de 23 pare Tahtacı köy vardır.* [M. Naci Orhan Dede'nin Notu]

köyü, Ma nisa'nın Soma ilçesine bağlı Gonurca ve Göveren köyleri, Balıkesir'de Edremit ilçesine bağlı Çamcı, Hacıhasan, Yastıçalı, Guşlarbayırı, Gavlak, Poyralı, Doyuran, Daşçılar, Pelit köyü, Demircideresi, Kozak köyleri.¹⁴

Antalya Tahtacıları, on üç oymak halinde Antalya köylerine yerleşmiştir.¹⁵ Bunları bir örnek olmak üzere veriyoruz; bizim tespit ettiklerimizi de buraya eklemeye lüzum yoktur.

Tarihî bir kayıta, "Çaylak" adına rastlıyoruz. Bu isim, adı geçen oymağa bağlı bir şahsın adı olmalıdır. Sözüünü ettiğimiz fermada, Menemen Boğazı'nın kuzeyindeki Yun Dağı üzerinde bulunan Çağa Dağı'nda, "Çaylak Bölükbaşı" adlı bir şakînin beş kişilik maiyeti ile eşkiyalık yaptığına ve hakkından gelinmesine dair Aydın muhassılı Vezir Abdullah Paşa'ya emir veriliyordu.¹⁶

Tahtacıların bir oymağının, Yörüklerin keçe çadırlarının ağaç parçalarını yaparak geçindikleri anlaşılıyor:

*"Bu çadırı bütün aşirete Evciler Oymağı adındaki bir oymak hazırlar. Muhitimizde Tahtacı diye anılan Alevî Türklerin eski oymak adlarının Evciler olduğunu yine kendilerinden işittim."*¹⁷

Türkmen, Sıraç, Kızılbaş, Alevî, Nalcı vs. adı verilen ve Türkiye'nin her yerine dağılmış olan Alevî-Bektâşî köylelerinin üç yüz kadarının adını tespit ettik. Tamamı hakkında kesin bir şey söyleyemeyeceğiz. Ancak Türkiye'de 6-7 milyon kadar Alevî-Bektâşî olduğunu tahmin ediyoruz.

¹⁴ Veli Asan, "Isparta Tahtacılarına Dair Notlar", *Türk Yurdu*, Ankara, 1954.

¹⁵ Naci Kum Atabeyli, "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar", *Türk Tarih, Etnografya* dergisi, IV, 1940, s. 203-204.

¹⁶ M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s. 136.

¹⁷ A. Rıza Yalçın, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, C. V, s. 64.

Besim Atalay Bey'in, 1924'teki tahmini, 1.5 milyon kadardır. "Çelebilerde bu köylerin bir defteri var ise de görmek mümkün olmadı" der.¹⁸ Bazı Bektâşî babaları çok mübalâğalı rakamlar verirler. Meselâ Arnavutluk'ta Tomori Dağı'ndaki Bektâşî Tekkesinin postnişini olan Ali Turabî Baba, 1929'da Tiran'da yayımlanan Bektâşîlik hakkındaki eserinde, 1826 öncesinde (Yeniçeri Ocağının kaldırılışından önce) İmparatorluk Türkiyesi'nde 7.370.000 Alevî-Bektâşî olduğunu kaydeder. Bunun 7 milyonu Anadolu'da, 120.000'i İstanbul'da 100.000'i Arnavutluk'tadır; kalanı da Irak, Girit, Makedonya ve Balkanlar'ın çeşitli yerlerine dağılmış bulunmaktadır. 1933'te Arnavutluk'taki Bektâşî cemaatinin resmî başkanı olan Niyazi Dede'nin, İmparatorluk Türkiyesi'ne ait tahmini 7.5 milyon Bektâşî idi. Bu rakama Kızılbaşlar dâhil değildi.¹⁹

¹⁸ Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul, 1340 (1924), s. 5-19.

¹⁹ John Kingsley Birge, *The Bektashi Order Of Dervishes*, London, 1965, s. 15-16.